

Handboek voor leraren

Wat men moet leren, leert men door te doen.

Aristoteles

384-322 v.Chr.

Handboek voor leraren

Walter Geerts
René van Kralingen

Vierde editie

Boom

Met onderstaande unieke activeringscode krijg je via www.boomstudent.nl toegang tot het online materiaal. Deze code is persoonsgebonden en gekoppeld aan de 4e editie. Na activering van de code is het online materiaal twee jaar toegankelijk. De code kan tot zes maanden na het verschijnen van een volgende editie geactiveerd worden. De code is eenmalig te gebruiken. Ben je docent? Dan heb je jouw activeringscode per e-mail ontvangen. Deze code activeer je op boomdocent.nl.

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag
Omslagontwerp: Dien Bos, Amsterdam

© 2025 Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher. No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without permission of Boom Uitgevers.

ISBN 978 90 469 0883 9
NUR 840

www.boomstudent.nl
www.boom.nl/hogeronderwijs

Voorwoord

Als lerarenopleider beleven we nog steeds veel plezier aan ons vak. Het blijft een complex vak, want als lerarenopleider willen we meer doen dan het aanleren van ‘trucjes’. Natuurlijk moet je als beginnend docent een aantal routines ontwikkelen, maar ook zul je met een andere bril naar de werkelijkheid leren kijken en erkennen dat je kennis soms tekortschiet of dat je wellicht de ‘verkeerde’ kennis bezit. Vanuit dat besef kun je nieuwe perspectieven ontwikkelen. Soms botst dat met eerder verworven denkbeelden, maar juist van dergelijke confrontaties en dilemma’s kun je leren. De noodzaak om keuzes te maken, zet je immers aan tot herbezinning en verdieping van je eigen identiteit. Wie wil je worden als docent? Het is juist dát proces dat ons als opleiders blijft boeien en dat het vak van docent interessant maakt.

Het gereedschap dat je in dit boek krijgt aangereikt vormt zich in je handen als je beseft dat je de theorie kunt benutten om de praktijk beter te begrijpen. En dat geeft praktische handvatten die je verder kunt ontwikkelen. Ambachtsschap – in de vorm van kennis die in je vingers zit – helpt je om in het werkveld onmiddellijk en intuïtief juist te handelen.

Het beschrijven van deze docentvaardigheden was niet mogelijk geweest zonder de hulp van onze beroepsgroep. Feedback van collega’s heeft ertoe bijgedragen dat deze vierde, herziene editie niet alleen leesbaarder is geworden, maar ook met de tijd meegaat. Onderwijs verandert immers voortdurend. We beogen met dit boek een treffend beeld te geven van de werkelijkheid in de klas van nu en hopen dat het veelvoorkomende situaties in de wereld van het leren, de klas, de school en het onderwijs inzichtelijk kan maken.

Walter Geerts & René van Kralingen
Lente 2025

Inhoud

Inleiding

17

DEEL A

Hoe onderwijs ik mijn leerlingen?

1	Hoe begin je met lesgeven en coachen leidend tot leren?	23
1.1	Hoe creëer je een krachtige leeromgeving?	24
1.1.1	De zes rollen van de leraar	24
1.1.2	Voorwaarden voor een krachtige leeromgeving	25
1.1.3	De leeromgeving als onderwijsregelkring	26
1.1.4	De rol van competentie, autonomie en relatie	30
1.1.5	Competentie: maak het leerproces transparant en motiverend	30
1.1.6	Autonomie: creëer keuzevrijheid en ga uit van growth mindset	34
1.1.7	Relatie: benut het sociale proces en communiceer als docent	38
1.2	Wat is leren?	41
1.2.1	Leeractiviteiten van leerlingen	42
1.2.2	Beheersingsniveaus: OBIT	44
1.3	Hoe werkt het geheugen?	45
1.3.1	Het zintuiglijk geheugen: poortwachter	45
1.3.2	Het kortetermijngeheugen: werkgeheugen	46
1.3.3	Van kort naar lang: herhaling en codering	47
1.3.4	Langetermijngeheugen: kennisreservoir	48
1.4	Hoe kun je coachen als leraar?	50
1.4.1	Het handelen van een goede coach	51
1.4.2	Een goede coach worden	54
1.5	Reflectie, verdieping en onderzoeksresultaten	56
1.5.1	Reflectievragen	56
1.5.2	Verdieping	57
1.5.3	Tip om onderzoeksresultaten toe te passen in de les – visie	57

2	Hoe ontwerp je onderwijs?	59
2.1	Welke lesvoorbereidingsformats kun je inzetten?	60
2.1.1	Scenariogestuurde lessen	60
2.1.2	Het VUT-model	63
2.1.3	Begeleiden bij zelfwerkzaamheid	66
2.1.4	Het didactisch analysemodel	67
2.1.5	Lesvoorbereidingsformulier	70
2.2	Hoe krijg je de beginsituatie in beeld?	72
2.2.1	Aspecten van de beginsituatie	73
2.2.2	Bepalen van de beginsituatie	76
2.3	Hoe formuleer je goede leerdoelen?	78
2.3.1	Het nut van leerdoelen	78
2.3.2	Het vormgeven van leerdoelen	79
2.3.3	Opheffen van tekorten	83
2.4	Welke kennis van adolescenten is helpend in jouw klas?	84
2.4.1	Beeldvorming over jongeren	84
2.4.2	Adolescentie: drie periodes	85
2.4.3	Disbalans in het puberbrein	90
2.4.4	Invloed van het gezin	93
2.4.5	Conclusies	94
2.5	Welke theorie wijst de weg bij differentiatie?	94
2.5.1	Intern of extern en convergent of divergent	94
2.5.2	Interesse, stand van zaken of wijze van aanpak	95
2.5.3	Homogeen of heterogeen groeperen	98
2.5.4	Grenzen aan differentiatie	99
2.6	Reflectie, verdieping en onderzoeksresultaten	100
2.6.1	Reflectievragen	100
2.6.2	Verdieping	101
2.6.3	Tip om onderzoeksresultaten toe te passen in de les – leerdoelen	101
3	Hoe zet je werkvormen effectief in?	103
3.1	Welke fasen heeft het lesmodel directe instructie?	104
3.1.1	Fase 1: Aandacht richten op lesdoelen en voorkennis activeren	106
3.1.2	Fase 2: Informatie of uitleg geven	106
3.1.3	Fase 3: Controleren op begrip	107
3.1.4	Fase 4: Instructie op zelfwerkzaamheid	107
3.1.5	Fase 5: Onder begeleiding oefenen	108
3.1.6	Fase 6: Zelfstandig oefenen	109
3.1.7	Fase 7: Afsluiten met bespreken van kernbegrippen en vooruitblikken	109

3.2	Wat maakt een les effectief?	110
3.2.1	Leerstof op het juiste niveau aanbieden	110
3.2.2	Nut van de leerstof laten ervaren	111
3.2.3	Leerlingen individueel aanspreekbaar maken	111
3.2.4	Structuur en denkstappen verhelderen	111
3.2.5	Leren en denken zichtbaar maken	112
3.2.6	Direct feedback geven	112
3.3	Hoe vertel ik een verhaal?	114
3.3.1	Tips bij het vertellen van een verhaal	114
3.4	Hoe dragen vragen bij aan het leerproces?	115
3.4.1	Onderwijsleergesprek	116
3.4.2	Het kringgesprek	118
3.4.3	Op de juiste wijze vragen stellen	119
3.4.4	Vragen op het gewenste denkniveau	122
3.5	Welke werkvormen dragen bij aan samenwerkend leren?	125
3.5.1	Check in duo's	126
3.5.2	Genummerde hoofden	127
3.5.3	Denken-delen-uitwisselen	128
3.5.4	Driestappeninterview	128
3.5.5	Experts	129
3.6	Projecten begeleiden: hoe en wat?	130
3.6.1	Drie modellen om projecten te structureren	131
3.6.2	Breng de tussenstand in beeld	134
3.7	Welke werkvormen zijn er nog meer?	134
3.7.1	Energizers	134
3.7.2	Werkvormen-abc	135
3.8	Reflectie, verdieping en onderzoeksresultaten	138
3.8.1	Reflectievragen	138
3.8.2	Verdieping	139
3.8.3	Tip om onderzoeksresultaten toe te passen in de les – leeractiviteiten	139
4	Hoe houd je orde?	141
4.1	Hoe zet je de Roos van Leary in om te communiceren?	142
4.1.1	Relatiewensen	143
4.1.2	De verschillende gedragingen	144
4.1.3	Tips voor de praktijk	146
4.2	Hoe past Kounin in mijn klassenmanagement?	149
4.3	Hoe kom je tot een continu signaal?	150
4.3.1	Goede voorbereiding	151
4.3.2	Uitvoering	152
4.3.3	Wisselmomenten	152
4.3.4	Leerlinggestuurd continu signaal	154

4.4	Hoe laat je alertheid zien?	155
4.4.1	Namen	156
4.4.2	Teken van leiderschap	157
4.4.3	In woord en gebaar	157
4.4.4	Leerlinggestuurde alertheid	158
4.5	Hoe doe je aan overlappen?	158
4.5.1	De escalatieladder	160
4.5.2	Consequenties bij aanhoudend ongewenst gedrag	162
4.5.3	Leerlinggestuurd overlappen	163
4.6	Hoe kun je de klas erbij houden?	164
4.6.1	Goochelen	164
4.6.2	De groep erbij houden in leerlinggestuurde situaties	165
4.7	Hoe draag je bij aan leerlingverantwoordelijkheid?	166
4.7.1	Delegeren	166
4.7.2	Responsief reageren	167
4.7.3	Strategisch consequent zijn	168
4.7.4	Verantwoordelijkheid in leerlinggestuurde situaties	169
4.8	Welke keuzes heb je bij conflicthantering?	170
4.8.1	Soorten conflicten	171
4.8.2	Conflicthanteringsstijlen	172
4.8.3	Welke conflicthanteringsstijl is de beste?	173
4.8.4	Conflicthanteringsstijlen in de praktijk	174
4.9	Reflectie, verdieping en onderzoeksresultaten	175
4.9.1	Reflectievragen	175
4.9.2	Verdieping	175
4.9.3	Tip om onderzoeksresultaten toe te passen in de les – tijd	176
5	Hoe toets en beoordeel je bij formatief lesgeven?	177
5.1	Hoe maak je vorderingen zichtbaar?	178
5.1.1	Toewerken naar doelen	179
5.1.2	Van formatief toetsen naar formatief onderwijs	181
5.1.3	Vier niveaus van feedback	184
5.2	Hoe kun je formatieve feedback klassikaal organiseren?	186
5.2.1	Leerdoelen verhelderen	187
5.2.2	Leren inzichtelijk maken	188
5.2.3	Directe feedback	189
5.2.4	Herhaaldelijk terughalen	189
5.2.5	Eigenaarschap versterken	190
5.2.6	De cyclus van formatief evalueren	190
5.3	Hoe zet je een taxonomie in om beter te toetsen?	192
5.3.1	Taxonomie van Bloom	192
5.3.2	Taxonomie van Miller	194

5.3.3	Tips voor toetsopdrachten bij de taxonomie van Miller	195
5.3.4	Rubrics en het nut van triangulatie	200
5.4	Hoe kom je tot een adequate summatieve beoordeling?	204
5.4.1	De waarde van cijfers en de schijn van exactheid	205
5.4.2	Transparant, valide, betrouwbaar, bruikbaar	206
5.4.3	Cesuurbepaling bij toetsen met open of gesloten vragen	208
5.4.4	Toetsanalyse	209
5.4.5	Ongewenste cijferculturen	212
5.5	Reflectie, verdieping en onderzoeksresultaten	213
5.5.1	Reflectievragen	213
5.5.2	Verdieping	213
5.5.3	Tip om onderzoeksresultaten toe te passen in de les – toetsing	214
6	Helpen leertheorieën jou bij het lesgeven?	215
6.1	Behaviorisme: wat is het belang van conditioneren?	216
6.1.1	Onderzoek binnen objectief waarneembare kaders	217
6.1.2	Bruikbaarheid voor het onderwijs	220
6.2	Cognitivisme: wat is het belang van metacognitie?	221
6.2.1	De leerling als actief informatieverwerkend systeem	221
6.2.2	Bruikbaarheid voor het onderwijs	223
6.3	Handelingspsychologie: wat is het belang van mentale handelingen?	224
6.3.1	De mentale handeling	224
6.3.2	Bruikbaarheid voor het onderwijs	227
6.4	Constructivistische leertheorie: wat zijn de kenmerken?	228
6.4.1	Constructivistische uitgangspunten	228
6.4.2	Bruikbaarheid voor het onderwijs	231
6.5	Illeris: wat is de essentie van zijn leertheorie?	231
6.5.1	De relatie tussen inhoud, drijfveren en omgeving	232
6.5.2	Bruikbaarheid voor het onderwijs	233
6.6	Vaardigheden in de 21e eeuw?	234
6.6.1	Jezelf leren kennen	236
6.6.2	Samenwerken met anderen	236
6.6.3	Probleemoplossend vermogen	237
6.6.4	Kritische houding	238
6.7	Wat zijn de draden in het leerplan als spinnenweb?	239
6.8	Reflectie, verdieping en onderzoeksresultaten	241
6.8.1	Reflectievragen	241
6.8.2	Verdieping	241
6.8.3	Tip om onderzoeksresultaten toe te passen in de les – bronnen en materialen	242

DEEL B

Hoe kan ik effectief met groepen werken?

7	Hoe draag je bij aan positieve groepsvorming?	245
7.1	Wat maakt een groep prettig?	246
7.1.1	Groepsnormen	246
7.1.2	Groepscohesie	247
7.1.3	Kwadranten: groepsnormen en cohesie	248
7.2	Wat zijn de individuele behoeften binnen een groep?	249
7.2.1	Veiligheid door erbij te horen	249
7.2.2	Invloed hebben	249
7.2.3	Persoonlijk contact	249
7.2.4	Piramide van Maslow	250
7.3	Hoe en wanneer kun je het groepsproces sturen?	251
7.3.1	Forming	251
7.3.2	Storming	252
7.3.3	Norming	253
7.3.4	Performing	253
7.3.5	Adjourning	254
7.4	Hoe breng je onderlinge verhoudingen in kaart?	254
7.4.1	Het leren observeren van de individuele leerling	255
7.4.2	Een sociogram maken	257
7.5	Wat kun je doen tegen pesten?	259
7.5.1	Pesten op school	259
7.5.2	De betrokken partijen en hun gedrag	260
7.5.3	Ingrijpen bij pesten	263
7.5.4	Digitaal pesten	266
7.6	Reflectie, verdieping en onderzoeksresultaten	267
7.6.1	Reflectievragen	267
7.6.2	Verdieping	268
7.6.3	Tip om onderzoeksresultaten toe te passen in de les – groeperingsvormen	269
8	Hoe maak je passend onderwijs inclusiever?	271
8.1	Wat zijn bouwstenen voor een inclusieve visie?	272
8.1.1	De Wet passend onderwijs	273
8.1.2	Leerlingen met onderwijsbehoeften	273
8.1.3	Over ondersteuning en samenwerkingsverbanden	274
8.1.4	Speciaal onderwijs: clusterscholen	276
8.2	Welke adviezen passen bij bepaalde leerlingen?	277
8.2.1	Hoogbegaafde leerlingen	278
8.2.2	Faalangstige leerlingen	279

8.2.3	Leerlingen met ADHD	281
8.2.4	Leerlingen met ASS	283
8.2.5	Leerlingen met dyslexie	286
8.3	Wat helpt om planmatig te begeleiden?	289
8.3.1	Planmatig handelen	289
8.3.2	Handelingsplannen in soorten en maten	291
8.3.3	Werken aan executieve functies	293
8.3.4	De opbrengst voor jou als docent	294
8.4	Hoe ziet de schoolorganisatie eruit?	295
8.4.1	Geen school is gelijk	295
8.4.2	Het drielijnenmodel	296
8.5	Reflectie, verdieping en onderzoeksresultaten	298
8.5.1	Reflectievragen	298
8.5.2	Verdieping	298
8.5.3	Tip om onderzoeksresultaten toe te passen in de les – leeromgeving	299
9	Hoe voer je gesprekken op school?	301
9.1	Wat is de opbouw en het niveau van een gesprek?	302
9.1.1	De opbouw van een gesprek	302
9.1.2	Vier niveaus in een gesprek	303
9.1.3	Schakelen tussen gespreksniveaus	305
9.2	Wat zijn de gespreksinterventies?	306
9.2.1	De verschillende interventies	307
9.3	Hoe communiceer je met verschillende gesprekspartners?	310
9.3.1	Gesprekken met leerlingen	310
9.3.2	Gesprekken met collega's	313
9.3.3	Gesprekken met ouders	314
9.4	Tips bij vier specifieke gespreksvormen	317
9.4.1	Slechtnieuwsgesprek	317
9.4.2	Conflictoplossingsgesprek	318
9.4.3	Coachingsgesprek	319
9.4.4	Schurende groepsgesprekken	320
9.5	Wat is helpend bij leerlingen met verlieservaringen?	324
9.5.1	De persoon van de mentor of leraar	325
9.5.2	Rouwen	326
9.5.3	'Verkeerde' signalen	327
9.5.4	Wat de school kan doen	328
9.5.5	Terug op school	329
9.5.6	Leerlingen die geconfronteerd worden met echtscheiding	332
9.6	Reflectie, verdieping en onderzoeksresultaten	335
9.6.1	Reflectievragen	335
9.6.2	Verdieping	335
9.6.3	Tip om onderzoeksresultaten toe te passen in de les – docentenrollen	336

DEEL C

Hoe ziet mijn school eruit?

10	Waarom is elke school anders?	339
10.1	Waar toe dient ons onderwijsstelsel?	340
10.1.1	De rol van school in het leven van jongeren	340
10.1.2	Functies van het onderwijs	341
10.1.3	Het onderwijsstelsel in beeld	342
10.1.4	De visie van een school	344
10.2	Welke kwesties spelen er op scholen?	345
10.2.1	Kansenongelijkheid	346
10.2.2	Openbaar of bijzonder	347
10.2.3	Burgerschap als uitdaging	347
10.2.4	Keuze van onderwijsconcept	348
10.2.5	Gemotiveerd of gedemotiveerd	349
10.3	Hoe kun je motivatie bevorderen?	349
10.3.1	Verskillende types van motivatie bij leerlingen	350
10.3.2	Controleren als onbewuste reactie van docenten	352
10.3.3	Autonomie-ondersteunend gedrag als drieslag	353
10.3.4	Autonomie-ondersteunende uitspraken	353
10.4	Uit welke onderwijsconcepten kun je kiezen?	354
10.4.1	Natuurlijk leren	356
10.4.2	Gepersonaliseerd leren	357
10.4.3	Daltonscholen	358
10.4.4	Jenaplanonderwijs	359
10.4.5	Montessorischolen	359
10.4.6	Vrije scholen	359
10.4.7	Onderwijsconcepten in het mbo	360
10.5	Wat bieden profielscholen aan extra's?	361
10.5.1	Voorbeelden van profielscholen	361
10.5.2	Docent zijn op een profielschool	362
10.6	Herken je de cultuur en structuur van scholen?	363
10.6.1	Cultuur en onderwijsconcept	364
10.6.2	Zorgstructuur op scholen	364
10.6.3	Relatie tussen visie, organisatieconcept en structuur van onderwijs	366
10.7	Reflectie, verdieping en onderzoeksresultaten	368
10.7.1	Reflectievragen	368
10.7.2	Verdieping	368
10.7.3	Tips om onderzoeksresultaten toe te passen in de les – leerinhoud	369

11	Hoe ga je om met diversiteit in klassen en buurten?	371
11.1	Hoe bevorder je inclusiviteit?	372
11.1.1	Gelijke kansen	372
11.1.2	Ruimtelijke tweedeling	373
11.1.3	Sociaaleconomisch probleem	373
11.1.4	Switchen en klimmen	374
11.2	Hoe werk je samen met leerlingen en ouders?	375
11.2.1	De pedagogische driehoek	375
11.2.2	Opvoedingsstijlen in het gezin	376
11.2.3	Ouderbetrokkenheid	378
11.2.4	De buurt	379
11.2.5	Burgerschapsvorming	380
11.3	Wat zijn de risico's van beeldvorming?	382
11.3.1	Labels, categorieën, stereotypen en vooroordelen	383
11.4	Hoe benut je interculturele communicatie?	384
11.4.1	Mentale programmering	385
11.4.2	Communicatiemodellen	386
11.5	Hoe bevorder je kansen in het onderwijs?	388
11.5.1	Taalontwikkeling	388
11.5.2	Inclusief onderwijs ontwerpen	390
11.5.3	Tactvol sturen in een diverse klas	391
11.5.4	Sluit als school aan bij de doelgroep	393
11.6	Reflectie, verdieping en onderzoeksresultaten	395
11.6.1	Reflectievragen	395
11.6.2	Verdieping	396
11.6.3	Tip om onderzoeksresultaten toe te passen in de les – warm demanding	396

DEEL D

Hoe ontwikkel ik mezelf als leraar?

12	Hoe word je een goede leraar?	401
12.1	Wat wordt er van je gevraagd als leraar?	402
12.1.1	Bekwaamheidseisen en beroepscontexten	402
12.1.2	Professionele identiteit	404
12.1.3	Assertiviteit en proactiviteit	404
12.1.4	Empathisch vermogen en echte ontmoeting	408
12.2	Hoe gebruik je reflectie als leermiddel?	410
12.2.1	Zelfreflectie	410
12.2.2	Het ui-model en kernreflectie	413
12.2.3	Herkaderen	417
12.2.4	Feedback	418
12.2.5	Onderzoek doen	419

12.3	Hoe vind je balans in jouw werk?	423
12.3.1	Ga je concerns te lijf	423
12.3.2	Timemanagement	426
12.3.3	Copingstijlen	431
12.3.4	Het portfolio	432
12.3.5	Je kunt niet alles	434
12.4	Reflectie, verdieping en onderzoeksresultaten	435
12.4.1	Reflectievragen	435
12.4.2	Verdieping	435
12.4.3	Tip om onderzoeksresultaten toe te passen in de les – drijfveren	436

DEEL E

Hoe geef ik mijn onderwijs vorm in het voortgezet of het beroepsonderwijs?

13	Kies je als docent voor het voortgezet of het beroepsonderwijs?	439
13.1	Wat maakt het vmbo voorbereidend?	440
13.1.1	Leerwegen en profielen vmbo	441
13.1.2	Vmbo-leerlingen	443
13.1.3	Praktijk kleurt het vmbo	445
13.1.4	Zorgzame didactiek op het vmbo	447
13.2	Wat maakt de havo en het vwo algemeen vormend?	451
13.2.1	De havo en het vwo vogelvlucht	452
13.2.2	De doelgroep in beeld	454
13.2.3	Ontluikende praktijkgerichtheid op de havo	458
13.2.4	Zoektocht naar een leerplan dat werkt	459
13.3	Wat maakt het mbo beroepsgericht?	461
13.3.1	Niveaus en leerwegen mbo	462
13.3.2	De mbo-student	465
13.3.3	Drievoudige kwalificatie mbo	467
13.3.4	Van theorieles tot kritische beroepssituatie	470
13.4	Reflectie, verdieping en onderzoeksresultaten	473
13.4.1	Reflectievragen	473
13.4.2	Verdieping	473
13.4.3	Tip om onderzoeksresultaten toe te passen in de les – pedagogiek	474
	Literatuur	475
	Register	498
	Dankwoord	504
	Over de auteurs	504

Inleiding

Hoe word je een goede leraar?

Als lerarenopleider weten we dat er om een goede leraar te worden heel wat meer nodig is dan alleen het lezen van een boek als dit. Toch kan de theorie uit dit boek je helpen om de praktijk beter te begrijpen. Kennis van theorie van didactiek helpt je om lessen beter vorm te geven met activerende werkvormen die aansluiten bij je doelgroep. Daarvoor moet je wel die doelgroep – in dit geval adolescenten – kennen en op de hoogte zijn van leerpsychologietheorieën. Je krijgt in de praktijk ook te maken met bijvoorbeeld ordehandhaving en toetsing. Veel problemen voorkom je door een juiste pedagogische benadering; daarmee kun je vorm geven aan passend onderwijs en gesprekken op school, maar ook adequaat optreden bij bijvoorbeeld pestproblematiek. Uiteraard moet je daarvoor kennis hebben van het Nederlandse onderwijssysteem, met de nodige diversiteit, opvoedingstijlen en visies. Al deze theorie kan je helpen, maar je moet bovenal een eigen identiteit als leraar ontwikkelen. Of je nu zij-instromer, herintreder, academisch gevormde professional of een jonge hbo-student bent, in alle gevallen vraagt het beroep van docent om een rolwisseling waarbij alle ogen op jou zijn gericht. Stevig in je schoenen staan kun je leren, maar echte aandacht voor leerlingen als persoon moet je in je hebben.

Aanpassingen vierde editie

Dit handboek is inmiddels in duizenden schooltassen te vinden. Mede daarom hebben we met plezier gewerkt aan grote en kleine verbeteringen in deze vierde editie. Hier volgt een overzicht van de belangrijkste aanpassingen:

- Om de leesbaarheid te vergroten starten we elke hoofdstuk met een aantal leervragen. Alle leervragen zijn gekoppeld aan een paragraaf uit het hoofdstuk. Aan het eind van het hoofdstuk volgt bij iedere hoofdparagraaf een reflectievraag.
- Aan het eind van elk hoofdstuk staat een op onderzoek gebaseerde stelling om verder na te denken over de essentie van de theorie uit het hoofdstuk. Deze stelling is voorzien van een verwijzing naar literatuur, een website of een video ter verdieping.
- In de laatste alinea van elke hoofdstuk staan wetenschappelijk onderbouwde principes om onderwijs vorm te geven. Deze principes passen bij de thematiek van het betreffende hoofdstuk. Samen bestrijken ze alle onderdelen van het spinnenweb van het leerplan. We geven daarbij de tip om op zoek gaan naar docentengedrag dat deze principes vorm geeft in het onderwijs.

- In hoofdstuk 5 over toetsen en beoordelen is meer ruimte ingebouwd voor formatief handelen. Centraal staat het zichtbaar maken van vorderingen en het klassikaal organiseren van formatieve feedback.
- In de maatschappij is de laatste jaren steeds meer aandacht voor inclusief onderwijs. Mede daarom hebben we in hoofdstuk 8 tal van veranderingen doorgevoerd om aan te geven hoe je passend onderwijs inclusiever kunt vormgeven.
- Gesprekken op school vormen de ongewijzigde leidraad in hoofdstuk 9. Nieuw is de toevoeging over schurende groepsgesprekken, die handvatten verschaft om burgerschapsonderwijs vorm te geven in je eigen lesgroep.
- Hoofdstuk 10 gaat nog steeds over scholen in Nederland. Door een vijftal veel voorkomende kwesties die spelen op scholen te bespreken, kan de lezer beter begrijpen waarom scholen van elkaar verschillen qua inrichting en identiteit.
- De update van hoofdstuk 11 geeft meer handvatten voor het omgaan met diversiteit in klassen en buurten.
- Het vernieuwde hoofdstuk 13 geeft niet alleen informatie over het vmbo en het mbo maar ook over het algemeen vormend voortgezet onderwijs. Daarmee staat alle informatie om bewust te kunnen kiezen voor voortgezet onderwijs of beroepsonderwijs overzichtelijk bij elkaar.

Leeswijzer

Dit boek telt dertien hoofdstukken, verdeeld over vijf delen. Hierna vind je een korte omschrijving van wat in elk deel aan bod komt.

Deel A: Hoe onderwijs ik mijn leerlingen?

Als docent sta je dagelijks oog in oog met leerlingen. Welke rollen vervul jij als leraar? Relatie, autonomie en competentie zijn centrale begrippen in hoofdstuk 1, waarin het leerproces van de leerling centraal staat. Ook gaan we in op de bijdrage die coaching kan leveren aan een krachtige leeromgeving. In hoofdstuk 2 staat lesvoorbereiding voor een groep adolescenten centraal. In hoofdstuk 3 en 4 besteden we aandacht aan activerende werkvormen en klassenmanagement als handvatten voor een prettig leerklimaat. In hoofdstuk 5 staat formatief lesgeven en toetsing centraal, en in hoofdstuk 6 geven we een overzicht van relevante leertheorieën. Dit deel wordt afgesloten met tips voor de verwerving van 21^e-eeuwse vaardigheden.

Deel B: Hoe werk ik effectief met groepen?

Als docent heb je bij uitstek met groepen te maken. In hoofdstuk 7 bespreken we de impact van groepen en groepsvorming op de leerlingen zelf en op de docent die voor steeds wisselende groepen staat. We leggen uit hoe je als docent invloed kunt hebben op de groepsvorming. Hoofdstuk 8 is gewijd aan passend onderwijs, omdat meer kennis je kan helpen onderwijs inclusiever te maken. Tot slot

geven we in hoofdstuk 9 praktische handvatten voor het voeren van gesprekken met leerlingen, collega's en ouders. Tevens besteden we aandacht aan het thema rouwverwerking.

Deel C: Hoe ziet mijn school eruit?

De school waar je lesgeeft, is onlosmakelijk verbonden met je manier van onderwijs geven. In hoofdstuk 10 bekijken we waarom elke school binnen het Nederlandse onderwijssysteem anders is. In hoofdstuk 11 bespreken we thema's die gerelateerd zijn aan diversiteit in klassen en buurten en de verschillen tussen ouders. De vraag hierbij is hoe je leerlingen kunt laten klimmen op de schoolladder.

Deel D: Hoe ontwikkel ik mezelf als leraar?

Een beginnende leraar heeft het niet altijd makkelijk. Wat er op de opleiding is verteld, blijkt in de alledaagse praktijk soms lastig te realiseren. Door meer oog te hebben voor de vraag wat voor leraar je bent en wilt zijn, kun je veel problemen beter leren hanteren. De perceptie van je eigen professionele identiteit, die centraal staat in hoofdstuk 12, is daarmee essentieel voor de beroepsuitoefening.

Deel E: Hoe geef ik mijn onderwijs vorm in het voortgezet of het beroepsonderwijs?

Als je een lerarenopleiding doet op hbo-niveau, heb je de keuze tussen de afstudeerrichting *beroepsgericht onderwijs* of *algemeen vormend onderwijs*. In hoofdstuk 13 besteden we extra aandacht aan het vmbo, de havo, het vwo en het mbo, omdat je je vak beter kunt vormgeven als je het karakter van deze opleidingen beter begrijpt. Onderwijs is beter als het goed aansluit bij de doelgroep.

Online studiemateriaal

Op **www.boomstudent.nl** vind je het online studiemateriaal bij dit boek. Dit materiaal bestaat uit:

- aanvullend materiaal
- reflectievragen
- stageopdrachten
- casuïstiek
- powerpointpresentaties
- videomateriaal
- lessuggesties

Hoe onderwijs ik mijn leerlingen?

leren van de leerling

leertheorieën

lesvoorbereiding

toetsen

werkvormen

orde houden

groep

leraar

A

Inhoud van dit deel

1 Hoe begin je met lesgeven en coachen leidend tot leren?	23	4.3 Hoe kom je tot een continu signaal?	150
1.1 Hoe creëer je een krachtige leeromgeving?	24	4.4 Hoe laat je alertheid zien?	155
1.2 Wat is leren?	41	4.5 Hoe doe je aan overlappen?	158
1.3 Hoe werkt het geheugen?	45	4.6 Hoe kun je de klas erbij houden?	164
1.4 Hoe kun je coachen als leraar?	50	4.7 Hoe draag je bij aan leerlingverantwoordelijkheid?	166
1.5 Reflectie, verdieping en onderzoeksresultaten	56	4.8 Welke keuzes heb je bij conflicthantering?	170
2 Hoe ontwerp je onderwijs?	59	4.9 Reflectie, verdieping en onderzoeksresultaten	175
2.1 Welke lesvoorbereidingsformats kun je inzetten?	60	5 Hoe toets en beoordeel je bij formatief lesgeven?	177
2.2 Hoe krijg je de beginsituatie in beeld?	72	5.1 Hoe maak je vorderingen zichtbaar?	178
2.3 Hoe formuleer je goede leerdoelen?	78	5.2 Hoe kun je formatieve feedback klassikaal organiseren?	186
2.4 Welke kennis van adolescenten is helpend in jouw klas?	84	5.3 Hoe zet je een taxonomie in om beter te toetsen?	192
2.5 Welke theorie wijst de weg bij differentiatie?	94	5.4 Hoe kom je tot een adequate summatieve beoordeling?	204
2.6 Reflectie, verdieping en onderzoeksresultaten	100	5.5 Reflectie, verdieping en onderzoeksresultaten	213
3 Hoe zet je werkvormen effectief in?	103	6 Helpen leertheorieën jou bij het lesgeven?	215
3.1 Welke fasen heeft het lesmodel directe instructie?	104	6.1 Behaviorisme: wat is het belang van conditioneren?	216
3.2 Wat maakt een les effectief?	110	6.2 Cognitivism: wat is het belang van metacognitie?	221
3.3 Hoe vertel ik een verhaal?	114	6.3 Handelingspsychologie: wat is het belang van mentale handelingen?	224
3.4 Hoe dragen vragen bij aan het leerproces?	115	6.4 Constructivistische leertheorie: wat zijn de kenmerken?	228
3.5 Welke werkvormen dragen bij aan samenwerkend leren?	125	6.5 Illeris: wat is de essentie van zijn leertheorie?	231
3.6 Projecten begeleiden: hoe en wat?	130	6.6 Vaardigheden in de 21 ^e eeuw?	234
3.7 Welke werkvormen zijn er nog meer?	134	6.7 Wat zijn de draden in het leerplan als spinnenweb?	239
3.8 Reflectie, verdieping en onderzoeksresultaten	138	6.8 Reflectie, verdieping en onderzoeksresultaten	241
4 Hoe houd je orde?	141		
4.1 Hoe zet je de Roos van Leary in om te communiceren?	142		
4.2 Hoe past Kounin in mijn klassenmanagement?	149		

1

Hoe begin je met lesgeven en coachen leidend tot leren?

Een leerzame workshop

Jeske zit in de tweede klas van de havo van scholengemeenschap De Roerdomp in Zeist. Vorig jaar is de scholengemeenschap in klas 2 begonnen met gepersonaliseerd onderwijs. De leerlingen mogen steeds vaker hun eigen opdrachten kiezen. Jeske heeft vandaag een interessante workshop gehad van mevrouw Ramadhin. Mevrouw Ramadhin is een erudiete lerares tekenen, die vandaag kunstgeschiedenis gaf. Ze begon de workshop door alle leerlingen om haar grote bureau te verzamelen. Toen veegde ze in één beweging haar hele bureau leeg. Alles viel op de grond! Echt alles: boeken, papieren, een glazen pot met potloden en kwasten, zelfs een plantje!

De hele klas was doodstil en keek met open mond toe. Jeske dacht dat haar lerares gek geworden was. Maar mevrouw Ramadhin keek de klas rond en zei doodkalm: 'Jongens, kijk eens goed naar wat er nu allemaal op de grond ligt. Kijk eens goed hoe die spullen liggen. Wat je daar ziet, is dadaïsme. Dadaïsme is een kunststroming. Wat op de grond ligt, is een voorbeeld van kunst die je dadaïstisch kunt noemen.'

Daarna liet mevrouw Ramadhin via de beamer werk zien van kunstenaars die tot deze stroming behoren. De leerlingen hingen aan haar lippen. De workshop was zo boeiend dat Jeske er de hele middag over na bleef denken. Dat dadaïsme zou ze thuis ook eens demonstreren. Die middag veegde ze volkomen onverwacht de hele keukentafel leeg.

De docent in deze casus, mevrouw Ramadhin, geniet van haar vak. Misschien is het wel het mooiste vak van de wereld. Als docent mag je werken met een groep die barst van talent. Jonge mensen kunnen nog zoveel leren in het leven, niet alleen op school, en bijdragen aan die ontwikkeling is elke dag weer motiverend. Ontwikkelen is meer dan het overdragen van leerstof. Brede ontwikkeling staat voor het uitgroeien tot zelfstandige en competente volwassenen. Om als docent

bij te dragen aan het vermogen om te denken, te voelen en te handelen moet je beschikken over kennis over leren en onderwijzen. Daarom komen in dit hoofdstuk per paragraaf de volgende leervragen aan de orde:

- 1.1 Hoe benut je competentie, relatie en autonomie om een krachtige leeromgeving vorm te geven? En hoe kunnen de zes rollen van de leraar helpen om een goede invulling te geven aan de onderwijsregelkring?
- 1.2 Welke rol spelen leeractiviteiten en beheersingsniveaus bij het leren?
- 1.3 Hoe helpt de driedeling poortwachter, werkgeheugen en kennisreservoir om de werking van het geheugen te begrijpen?
- 1.4 Wat moet je kunnen om een goede coach te zijn?

1.1 Hoe creëer je een krachtige leeromgeving?

Wanneer is een leeromgeving krachtig? Wat is nodig om leerlingen iets te leren? Dit zijn fundamentele vragen die niet eenvoudig te beantwoorden zijn. Of leerlingen iets leren, is afhankelijk van hun eigen leeractiviteiten. Het is natuurlijk belangrijk dat je als leerkracht in staat bent de stof goed uit te leggen, maar dat is niet hetzelfde als leerlingen iets leren: leren is een proces dat zich in iemands hoofd afspeelt. Je kunt het leerproces dan ook niet van leerlingen overnemen, hoe graag je dat ook zou willen. Hoewel je als leerkracht dus geen trechter kunt gebruiken om kennis in de hoofden van leerlingen te gieten, moet het leerproces wel aangezwengeld worden. De leerkracht moet een optimale leeromgeving creëren (Alkema et al., 2022). Daarmee zijn de ‘basisgebieden’ van het leren geschetst:

- in het hoofd van de leerling voltrekt zich het leerproces;
- buiten het hoofd van de leerling wordt de leeromgeving vormgegeven.

In deze paragraaf bespreken we de zes verschillende rollen die je als leraar kunt inzetten om de leeromgeving vorm te geven. Daarbij komen de voorwaarden voor een krachtige leeromgeving aan de orde. Aan de hand van onderwijsregelkring leggen we uit welke onderdelen in elke leeromgeving een rol spelen. Tot slot staan we stil bij drie basisbehoeften van leerlingen: competentie, autonomie en relatie. En we geven tips om hier als docent vorm aan te geven.

1.1.1 De zes rollen van de leraar

Uit onderzoek (Lazowski & Hulleman, 2016) blijkt dat leerlingen beduidend meer leren als ze gemotiveerd zijn en zich betrokken voelen bij het leren. John

Hattie voegt hieraan toe dat je de leerlingen moet helpen om hun eigen leraar te worden. Bovendien geeft hij leraren het advies om door de ogen van hun leerlingen naar hun eigen lessen te kijken. John Hattie is bekend geworden met zijn onderzoek naar het effect van verschillende interventies op de leerwinst van leerlingen (Hattie, 2012). Bij interventies moet je denken aan alle ingrepen en keuzes die jij als docent maakt om je onderwijs vorm te geven. Van vrijwel iedere interventie kun je je afvragen hoe leerzaam die is voor leerlingen. Om grip te krijgen op al die verschillende interventies bespreken we in dit boek diverse pedagogische en didactische interventies die bij je rol als docent passen.

Marty Slooter introduceerde een kijkkader om naar dergelijke interventies te kijken: de rollen die een docent vervult. Uit onze ervaring als lerarenopleider blijkt dat kennis van deze rollen steun geeft aan beginnende docenten. Volgens Slooter (2018) bestaat effectief lerarengedrag uit zes verschillende rollen die jij tijdens het verzorgen van onderwijsactiviteiten kunt inzetten:

- 1 presentator
- 2 afsluiter
- 3 coach
- 4 didacticus
- 5 gastvrouw/gastheer
- 6 pedagoog

In kaders verspreid over deze paragraaf geven we je een beeld van deze zes verschillende rollen, die elk op eigen wijze kunnen bijdragen aan het vormgeven van een krachtige leeromgeving.

1.1.2 Voorwaarden voor een krachtige leeromgeving

Een krachtige leeromgeving herken je aan het gedrag van leerlingen, die zich hier tevreden en actief bezighouden met hun leertaak. Bepalend voor de kracht van de leeromgeving zijn het **welzijn** en de **mate van betrokkenheid** van de leerling (Marzano & Pickering, 2016).

Het welzijn van de leerling

Het welzijn van de leerling is geen hard maar eerder een zacht criterium, omdat het bijzonder lastig is om dit objectief vast te stellen. Leerlingen die zich prettig voelen, zijn tevreden en hebben plezier in hun schoolwerk (Donkers, 2011). Ze zijn ontspannen, energiek en benaderbaar; ze staan open voor hun omgeving.

Natuurlijk wordt het welzijn van leerlingen niet uitsluitend bepaald door hun leeromgeving. Wanneer bijvoorbeeld een opa of oma is overleden, voelt een leerling zich (tijdelijk) minder goed. Als leerkracht heb je uiteraard geen invloed op dergelijke gebeurtenissen, maar je kunt de manier waarop er in de klas mee wordt omgegaan wel beïnvloeden (zie paragraaf 9.5).